

“ЕВГЕНИЙ ОЕНГИН” РОМАНИДА ЎЗЛАШТИРМА СЎЗЛАР ҚЎЛЛАНИЛИШИ САБАБИ ВА А.С. ПУШКИН ДАҲОСИНИНГ ЯНА БИР ИСБОТИ

Рахмонов Баходир Мамажонович

Андижон давлат университети филология факультети декани,
филология фанлари доктори, профессор.

Аннотация: Мазкур мақолада буюк Пушкиннинг “Евгений Онегин” романида ўзлаштира сўзлар жуда кўп қўлланилганлигининг сабаблари ўрганилган ва бу буюк Пушкин томонидан асар тилини бойитиш учун эмас, балки унинг қахрамонларини, давр руҳини ёрқин ёритиб бериш учун қўлланилганлиги исботлаб берилган. Мазкур мақола Пушкин ижоди ва бугунги кун тил ислоҳоти масалалари бўйича машғулотларда кенг қўлланилиши мумкин.

Таянч сўз ва иборалар: ношир, цитата, сатрлар, миллатнинг турмуш тарзи, давр руҳи, “Современник” журнали, “Отечественны записки” журнали, адолатсиз айб, қизикконлик, “шоир бўлмаслигинг мумкин, аммо фуқаро бўлишинг шарт” автобиографик мақолалар, танқид, шарҳ, иқтидор.

Аннотация: В данной статье приведены сведения о влиянии современников на Николая Некрасова и их оценки на его творчество и на личную жизнь. Анализированы сложности одновременного ведения поэтической и издательской деятельности. Значимость работы заключается в возможности использования фактических результатов исследования в практике преподавания (в школе — как дополнительный, справочный материал по литературе при изучении творчества Пушкина и по русскому языку при изучении тем по стилистике и истории развития русского литературного языка, а также как фактический и дидактический материал для проведения

Опорные слова и словосочетания: издатель, цитата, строки, бытовой образ жизни нации, дух эпохи, журнал “Современник”, журнал “Отечественные записки”, несправедливое обвинение, горячность, “поэтом можешь ты не быть, но гражданином быть обязан”, автобиографические статьи, критика, обозрение, талант.

Шу йил ёзда Аллехсандр Сергеевич Пушкиннинг 225- йилигига бағишланган катта тантаналар ўтказилди.

Россияда ва дунёнинг бошқа мамлакатларида ўтказилган тадбирларда замонавий рус тили айнан Пушкиннинг ижодидан бошланганлиги ва у ўз асарларини халқ тилига максимал яқин ва тушунарли даражада ёзганлиги таъкидланди.

Пушкин - рус умумхалқ тили хусусиятларини қонунлаштирган, рус тилига алоҳида жаранг бера олган, мазкур тилнинг ифодавийлигини таъминлай олган шоир, ёзувчи.

Адабиётчилар таъкидлашича, Пушкин ўз даврида энг катта сўз захирасига эга бўлган. Унинг ўз она тили бўйича сўз бойлиги тахминан 25 000 тани ташкил этган. Шекспир инглиз тилида шунча сўз билган деб ҳулос қилинган.

Машхур адабиётчилардан бири ўз асарининг сўзбошида « Барча адабий ихтилофларда бош “қахрамон” – Пушкиндир» деб ёзган эди.

Дархақиқат, юзлаб йиллар давомда рус тили черковнинг “безаги” бўлган сўз, ибора ва тушунчалар исканжасида қолиб кетган эди. Буюк Пётр туфайли рус тили чет тилидан кириб келган сўзлар “мозори”га айланаётган эди. А.С Пушкин ижоди бошланиши билан адабиётда соф русча услуб пайдо бўлди. Шунинг учун ҳам у рус тилининг ўзгартирувчиси номига лойиқ қўрилган. Унғача ҳали ҳеч ким бу каби обрўга эга бўла олмаган эди. Пушкин яшаб ўтган даврнинг энг илғор фикрларини етказувчигина эмас, балки рус адабий тилининг яратувчисига айланган. У ўз асарларида халқона сўзларни моҳирлик билан қўллаган. Ўзидан бошқа шоир ва ёзувчилардан асарларининг тили соддалиги ва бир вақтнинг ўзида чексиз мазмун кашф эта олиши билан кескин фарқланиб ижод қилган. Шу боис Пушкин ҳақида шоиру-ёзувчилар, танқидчилар, китобхонлар, аслзодалар, сиёсатчилар, ҳуллас бутун миллат гапира бошлаган. Ва бу қизиқиш ва эътибор уни қай даражада илҳомлантирганлиги ва азоблаганлиги тарихда жуда яхши маълум. У маълум бир шеърида “Мен ўзимга қўл билан тиклаб бўлмас ҳайкал ясадим” деб ғурурланса, яна бошқа бир асарида оддийгина қилиб “зарарлидир шимол мен учун” деб ўзига бўлган муносабатларни ошкор қилиб берган. Бу ёзувчининг тириклик чоғидаёқ чинданда миллат ёзувчисига айлана олганлигидан дарак эди. Француз тилини мукамал билиши, турли соҳалардаги уддабуронлига қарамай, Пушкин оддий халқона сўз ва тушунчаларни қўллаган ҳолда асарлар яратган. У рус адабиёти тилида унутилиб бораётган, аммо асл ҳаётда самимийлик билан қўлланилиб келаётган ва жамиятнинг маълум табақаси томонидан бошқа юрт сўзлари билан алмаштирилган сўзларни адабий тил силсисига киритган. Пушкин рус адабиётида биринчи бўлиб рус тили энг аввало халқ мулки эканлигини ва у қанчалар ўзгартирилмасин оддий халқ ўз аجدодлари қандай гапиришган бўлса, шундай гапиришларини тушуниб етган. Бундан ташқари у халқ тилига чиройли ибора, иқтибос ва ташбеҳлар киритган, ўз асарларини халқ тилида кенг қўлланилувчи турғун иборалар ва маъно унсурлари билан бойитган, ўз ўқувчиларини тўғри, бир томонлама, ҳиссиётсиз фикрлаш эмас, балки сўзнинг оддий предметнинг ёки маълум бир хатти-ҳаракатнинг чексиз гўзал бўлган қиёфасини кўришга ўргатган. Сперва мы пишем ПРОСТО и ПЛОХО, потом СЛОЖНО и ПЛОХО, затем СЛОЖНО и ХОРОШО и только под конец ПРОСТО и ХОРОШО» (Гёте).

Пушкиннинг адабий фаолияти рус миллий тилининг, миллий маданиятининг такомиллашишидаги тарихий босқични ташкил этган. Зеро, унинг ўзи таъкидлаганидек “миллат тили миллат маданиятининг шаклларида бири”дир.

Рус адабий тилини такомиллаштирган ҳолда Пушкин мана шу шаклланган анъаналарни қайта тирилтирди, тил тажрибасида мавжуд бўлган энг гўзал, энг халқона тил анъаналарни теранлик билан ўқиб ўрганди, барчадан кўпроқ ҳис этди ва уларни такомиллаштира олди.

Рус тилининг Пушкин асарларида тақдим этилган асосий меъёрлари ҳалигача тирик ва амалда қўлланилмоқда. Пушкинни рус тилида ўқиб тушуниш ва ундан ҳайратланиш натижасида бутун дунё миллат (элат)ларининг энг забардаст таржимонлари унинг асарларини ўз миллати тилида ҳам бетакрор жаранглай олиши мумкинлигини исботлашга бутун ижодий умрларини сарфлаб келмоқдалар. Масалан, унинг “Мен сизни севердим” шеъри Шарқ тилларининг барчасига, жумладан ўзбек тилига ҳам бир неча марта таржима қилинган ва ҳар сафар ўзгача туйғу, ўзгача гўзаллик баҳш эта оладиган даражада бажарилган:

Мен сизни севардим, севгим, эҳтимол
Ёдимдан ўчмаган, бутунлай ҳали
Энди севгим Сизга келмасин малол,
Ҳаддим йўқдир Сизни ҳафа қилгали.

Мен Сизни севардим унсиз,сабрсиз,
Гоҳо чўчиб гоҳо рашк билан,
Мен Сизни севардим самимий, чексиз
Энди ким севса ҳам, мендаин севсин!

Шоирнинг бу каби “дурдона” сатрларини таржима қилиш, гўёки у яратган гўзалликни, “заргарона” битилган лутфни янада “сайқаллаш”га бўлган уринишга ўхшайди ва Пушкиннинг таржимонлари адабий мазмунда шахсан Пушкинни сайқаллашга уринаётганларидан “уялиб” қолишади.

Зеро, Пушкин рус адабий тилини бойитиш учун унга батамом янги унсурлар киритишга берилиб кетмаган. У рус тилининг оддий, ҳалқона унсурларини қисман ўзгартириш, уларни ўз ўрнида қўллаш орқали ғалқона сўзларга мангу барҳаётлик тақдим этган. Пушкин рус ва жаҳон адабиётида қолдирган муносиб из қолдра олганлигининг сабаби, у ҳалқ ўз тилини қандай шакллантиришини жуда яхши билганлигидир. У рус миллий тилида мавжуд бўлган барча гўзалликларидан жуда кенг фойдалана олган. У миллат тилига ўзига ҳос адабий жаранг, теран ифода баҳш эта олган. У адабий нутқда рус миллий тилининг жон руҳи ва қонунларига жавоб бермайдиган ифодаларни қўллашга кескин чек қўйган.

Шу билан бирга, Пушкин давр руҳини ҳам чуқур ҳис қилиш асносида ижод қилганлиги алоҳида таъкидлаш зарур, яъни рус адабиётида XVIII аср охирларидан бошлаб пайдо бўлган янги оқим - Н.М Карамзин бошчилигидаги иқтидорли ва Европача таълим олган ва адабиётга янги мазмун ва янги мавзулар олиб киришга уринган шоирлар билан маслакдош бўлганлигини ҳам тан олиш зарур. Айнан шу оқим таъсирида Пушкин ва XIX – асрнинг бошқа ёзувчи-шоирлари ижодида давлат, сиёсий ва ҳарбий ёки комик тарздаги кундалик турмуш тарзи мавзуларидан фарқли ўлароқ маданиятли, олижаноб дворян сифатида шахсий кечинмалар ва ҳиссиётларни ифода этиш ривожланган. Пушкин бу борада ҳам бошқа ёзувчи ва шоирлардан кескин фарқ қилгани ҳолда, бу ифодани мукаммал етказиш учун рус ҳалқ тилида сўзлар етишмаслигини ва рус бунинг учун русадабий тилини ўзгартириш заруриятини ҳам чуқур ҳис қила олган эди. Бу ишни бажаришга киришган Н.М Карамзин ва унинг издошлари ўз шеърлари ва адабий насрий асарлари тилига француз тилидан олинган ёки француз ёки бошқа европа тиллари наъмунасида яратилган сўзларни киритишни бошлаб юборишган эди. Рус адабий тилини янада бойитган янги сўзлар рус тилида кенг қўлланила бошлаган. Карамзиннинг издошлари қаторида Пушкин ҳам бор эди.

Реакцион ёзувчилар рус тилини чет тил сўзлари билан “ифлослантириш”га қарши чиқишларига қарамай, ҳалқона ибораларни қўллаш борасида тенгсиз бўлган Пушкин ўз ижодида чет тиллардан ўзлаштирилган сўзларни ҳам мукаммал қўллаган деб айтиш мумкин.

Аммо, миллий рус адабий тилининг асосчиси деб тан олинган Пушкин ижодининг мазкур кирраси туфайли адабий танқидчилар нишонига айланган ва ҳозирги кунгача ўз долзарблигини йўқотмаётган муаммо - рус тилида чет тилларининг сўзларини қўллашда ҳам Пушкин етакчи ўринлардан бирини эгаллаган. Масалан, А.С Пушкиннинг ижодида марказий деб ҳисобланувчи, В.Г.Белинский “рус ҳаётининг энциклопедияси (қомуси)” деб ном берган “Евгений Онегин”да Пушкин 900(!) дан ортиқ ўзлаштира сўзларни қўллаган. Шунинг учун ҳозирги кун тадқиқотчилари аллақандай шубҳа уйғотувчи масалаларни ёритишга ҳам уринмоқдалар, яъни “агар Пушкин рус тилини мукаммал билганида, “Евгений Онегин” романида бу қадар кўп ўзлаштира сўзларни қўлламаган бўлар эди” деб иддао қилаётганлар ҳам бор.

Аниқроқ айтадиган бўлсак, романнинг биринчи бобида Пушкин турли йўналишларда бўлган:

лотинча: вино, vale, актриса, грация,

французча талант, кокетки, бульвар, брегет, котлета, балет, антраша, туалет, роман, театр, ложи, партер, педант, бал, фрак, жакет, зал, панталон,

итальянча: карета, маскарад, гондола, far niente,

немисча: гений, цензура, швейцар, васисдас, кабинет, биржа, кучер, трюфли,

инглизча: ростбиф, бифштекс, сплин, вульгарный,

юнонча: нимфа, поэзия, рифма, эконо́м, эпиграмма, комедия, эпиграф, фонарь.

полякча: франт, танец, музыка,

туркча: товар ва бошқа 190 дан ортиқ ўзлаштира сўзларни ишлатган.

Мазкур рўйхатдан кўриниб турибдики, Пушкин томонидан “Евгений Онегин” романида қўлланилган сўзларнинг кўп қисми ҳозирги кунда ҳам рус ва бошқа қардош халқлар, жумладан ўзбек тилида кенг қўлланилмоқда. Шу туфайли ўзлаштира сўзлар масаласи ҳозирги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган. Уларнинг айримлари Пушкиннинг ўзи томонидан лотин шрифтида ёзилган. Зеро, у қўллаган сўзларнинг барчаси ҳам лотинча эмас эди. Буюк даҳо Пушкин бугунги кун фани истиқболининг айрим белгиларини ўз даврида олдиндан кўра олгандек гўё.

Қолаверча, Пушкин замондош танқидчилари ва кейинги авлодлар ҳам бу масалани кўтаришини олдиндан билгандек бўлиб асарининг биринчи бобида Онегинни тавсифлашда:

Уни тавсифламоқ, зотан, вазифам,
Нетайин, панталон, фрак ва жилет,
Булар рус тилида йўқ, бу сузлар чет;
Буни кўриб, айбим қиламан икрор,
Ажнабий сўзлар-ла азалдан меним
Камбағал сўзлим бу билан балким,
Бир куроқ сингари товланмас бекор,
Гарчи эски вақтда анжуман дониш

Чиқарган луғат-ла бўлсам-да таниш (*Ойбек таржимаси*) - деб деб жавоб ёзиб кетган. (!) Ёки, яна бир ўринда Пушкин ўзининг рус тилига бўлган муносабати ҳақида бошқалар шубҳали ўйламасликлари учун:

Модомики, ёшлик қилмади вафо
Ақлимни йиғмоғим лозим мутлақо
Ишларим, услубим тузатай тезда
Ҳам романнинг ушбу бешинчи бобин

Чекинишлардан-да мен тозалайин (*Ойбек таржимаси*) -деб ўзини назорат қилганлигини билдириб ўтган.

Демак, “Евгений Онегин” романида чет тиллар сўзлари қўлланилган қуйидаги тематик гуруҳларни ажратиш кўрсатиш мумкин:

1. Таомлар, ичимликлар, озиқ-овқатлар номлари (ананас, бланманже, котлет(а), кофе (кофей), ром, трюфель;

2. пардоз-андоз буюмлари, кийим элементлари (боа, жилет, картуз, корсет, ливрея, мундир, панталон, туалет, фрак);

3. кундалик турмуш буюмлари (альбом, бокал, брегет, бронза, вата, лорнет, манеж, рюмка;
4. киборларга ҳос бўлган эрмак ва турли йиғилишлар, ўйинлар удумлар номлари (бал, бильярд, бостон, вальс, вист, галоп, клавиборд, клуб, котильон, ломбер, маскарад, раут;
5. шахсларнинг ижтимоий мақомини билдирувчи сўзлар (баронесса, дама, лорд, мосье/мосье, аристократ;
6. шахсларни фаолият тури, бажараётган мажбурияти бўйича атовчи сўзлар (дипломат, курьер, лакей, ресторатор, форрейтор, швейцар);
7. бино қисмлари, шаҳар архитектураси, маълум жойнинг ташқи кўринишига оид сўзлар (аллея, аптека, бульвар, гранит, колона, магазин, шоссе, балкон, васисдас, ванна, зала, кабинет, камин, паркет, шкаф ;
8. ҳарбий мавзудаги сўзлар(армия, бригадир, гвардия, генерал, инвалид, кавалергард, командир, пистолет) ва бошқалар

Яна шуни таъкидлаш керакки, Пушкин “Евгений Онегин”да ўзлаштира сўзларни қатъий прогрессия асосида, яъни ҳар бир бобга ўтгани сари ўсиб боровчи асосда қўллаган ва китобхон аввалроқ учраган ўзлаштира сўзнинг маъноси туфайли қўплаб сўзларнинг ўзлаштира эканлигига чалғимасдан асарни ўқий олишини таъминлаган.

Ва яна тақрорлаш мумкинки, бугунги кунда кўтарилаётган айрим шубҳали саволларга ҳам Пушкиннинг ўзи жавоб қолдириб кетган, у асарида даҳоларча: “Менгаку, чет сўзлари керак эмас, аммо Онегинга керакда!”- деб таъкидлаб ўтган.

Дарҳақиқат, Пушкин рус тилини мукаммал билганлигига ҳеч ким шубҳа қилмайди ва уни чет тил сўзларидан кўп фойдаланишининг сабаби унинг қаҳрамони Онегин эса киборларга ҳос аралаш тил соҳиби бўлганлиги ва шундай йўл тutilмаса китобхон қаҳрамонни яхши тушуна олмай қолиши ҳисобланади.

Соф адабий талкин қилиб айтадиган бўлсак, Пушкиннинг мазкур буюк асарида чет тилларининг сўзлари матнга худди рус тилининг туб сўзлари сингари узвийлик билан қоришиб кетган ва муаллиф хоҳлагандек маъно, мазмун, таъсир ва маданий компонентларни яратишга ҳизмат қилган. Шу аснода Пушкин бу асарида ўзлаштира сўзларни асар тилини ранг-баранг қилиш учун эмас, балки ўз қаҳрамонларининг маълум бир табақага мансублигини таъкидлаш учун қўллаганлигини исботлаб бериш мумкин.